

Igor GRIECKIJ

Petersburski Uniwersytet Państwowy

igor.gretskiy@gmail.com

KRAJE EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ I ROZSZERZENIE NATO A POLITYKA ZAGRANICZNA FEDERACJI ROSYJSKIEJ W LATACH 1992-1994

ABSTRACT

Central and Eastern Europe countries and NATO enlargement in foreign policy of Russian Federation in 1992-1992

The beginning of the 1990s is one of the most interesting and controversial periods in the history of Russian foreign policy. At that time, extensive reforms were introduced in Russia in the framework of transition to market economy and institutions of civil society. Russia's foreign policy has undergone great changes, as well, many of its fundamental provisions were subject to significant adjustment. In particular, the new leadership of Russia is no longer considered NATO as an enemy, and even let in a possibility of Russia's prospects for NATO membership in future. However, by 1994, the Kremlin's position on that issue has changed dramatically. This article examines the nature of these changes in Russia's foreign policy, as well as the reasons why the Russian government perceived negatively the CEE countries' aspirations to join NATO, and considered it as a threat to its national interests.

Keywords: Russia, NATO enlargement, Central and Eastern Europe, foreign policy, Poland, Yeltsin, Kozyrev

Słowa kluczowe: Rosja, rozszerzenie NATO, Europa Środkowa i Wschodnia, polityka zagraniczna, Polska, Jelcyn, Kozyriew

Wraz z końcem zimnej wojny region Europy Środkowej i Wschodniej przestał być obiektem geopolitycznej rywalizacji między mocarstwami. W wyniku upadku reżimów komunistycznych na mapie regionu pojawiły się nowe kraje, które ogłosiły program budowy demokracji i gospodarki rynkowej. Jednak wraz z rozpadem obozu socjalistycznego i ZSRR pojawiły się nowe wyzwania i zagrożenia dla stabilności w Europie. Należało dostosować strukturę bezpieczeństwa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej do nowych realiów historycznych. W tym czasie rządy krajów Europy Środkowo-Wschodniej uznały NATO za jedyną organizację, która dysponuje wystarczającymi zasobami, aby z powodzeniem zabezpieczyć warunki zewnętrzne dla udanej transformacji regionu. Ponadto wejście do NATO było postrzegane jako krok w kierunku stopniowej integracji Europy Środkowo-Wschodniej ze strukturami euroatlantyckimi. Dlatego jednym z kluczowych aspektów stosunków międzynarodowych na początku lat 90. była kwestia rozszerzenia NATO na wschód.

Początek lat 90. XX w. to jeden z najbardziej interesujących i najbardziej kontrowersyjnych okresów w historii rosyjskiej polityki zagranicznej. W tym czasie rozpoczęły się w kraju zakrojone na szeroką skalę reformy, związane z transformacją gospodarki według zasad rynkowych i budowaniem instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Wielkie zmiany zaszły także w polityce zagranicznej, wiele z jej strategicznych kierunków zostało poddanych znaczącej korekcie. Między innymi nowe władze Rosji nie uważały NATO za wroga, a nawet dopuszczały możliwość, że w przyszłości Rosja może zostać pełnoprawnym członkiem Sojuszu. Jednakże po 1994 r. stanowisko Kremla w tej sprawie zmieniło się radykalnie. W niniejszym artykule rozpatrywana jest istota owych zmian w polityce zagranicznej Rosji, a także powody, dla których rosyjskie kierownictwo zaczęło negatywnie postrzegać przystąpienie krajów Europy Środkowo-Wschodniej do NATO i traktować Sojusz jako zagrożenie dla swoich interesów narodowych.

NOWY PARADYGMAT POLITYKI ZAGRANICZNEJ ROSJI

Po rozpadzie Związku Radzieckiego i bloku socjalistycznego, kraje Europy Środkowo-Wschodniej i Rosja znalazły się w nowych warunkach politycznych. Przed rosyjską polityką zagraniczną stanęło zadanie odbudowy relacji z krajami sąsiednimi, w wielu przypadkach oznaczające stworzenie ram normatywno-prawnych tych stosunków od podstaw. Konceptyjnie polityka zagraniczna demokratycznej Rosji znacznie różniła się od polityki zagranicznej ZSRR. Nowe kierownictwo rosyjskie chciało odciąć się od trudnej przeszłości i budowało swoją politykę zagraniczną według nowych zasad. Według Siergieja Kortunowa filozofię polityki zagranicznej Rosji na początku lat 90. można określić mianem euroatlantyizmu i moralizmu ideologicznego. Powstając, ukształtowała się przede wszystkim poprzez negację polityki zagranicznej byłego Związku Radzieckiego. Właśnie dlatego po 1991 r. było w niej dużo antykomunistycznego patosu i chęci odżegnania się od okresu radzieckiego, ale bardzo mało pierwiastków twór-

czych¹. Strobe Talbott pisał, że prezydent Jelcyn rozumiał jasno, że nienawidzi Związku Radzieckiego, lecz co chce zbudować na jego miejscu – o tym miał znacznie mniejsze pojęcie².

Jedną z głównych cech charakterystycznych rosyjskiej polityki zagranicznej na początku lat 90. był nowy stosunek zarówno do NATO, jak i rozszerzenia Sojuszu o kraje Europy Środkowo-Wschodniej. NATO nie było uważane przez rosyjskie kierownictwo za potencjalnego wroga lub źródło agresji. Przeciwnie – Moskwa widziała w nim jeden z mechanizmów stabilizacji w Europie i w ogóle na świecie³. Prezydent Borys Jelcyn starał się pokazać światu, że Rosja zdecydowanie wybrała demokratyczną drogę rozwoju, zgodnie z zasadami humanizmu i wolności, i nigdy więcej nie będzie imperium⁴. Co więcej, wielokrotnie wyrażał gotowość władz Rosji do rozważenia członkostwa Rosji w NATO jako długoterminowego celu politycznego⁵.

Borys Jelcyn starał się demonstrować nowe podejście także w dwustronnych stosunkach Rosji z krajami regionu. Podkreślał, nie bacząc na złożoność reform politycznych i gospodarczych w Rosji, że nie będzie powrotu do komunistycznej przeszłości. Deklarując gotowość do przewartościowania tragicznych kart historii, Jelcyn próbował stworzyć pozytywny model stosunków Rosji z krajami Europy Środkowej i Wschodniej. Na przykład w trakcie wizyty prezydenta Rosji na Węgrzech w listopadzie 1992 r. przerwano pauzę w stosunkach dwustronnych. Borys Jelcyn podczas tej wizyty spotkał się z prezydentem Węgier Árpádem Gönczem i przekazał mu dokumenty archiwalne rzucające światło na udział ZSRR w wydarzeniach 1956 r.

O koncepcyjnych zmianach w polityce zagranicznej Rosji świadczy także znamienne wystąpienie Borysa Jelcyna w parlamencie węgierskim. Rosyjski prezydent powiedział m.in., że istotnym warunkiem budowy nowych stosunków dwustronnych jest *demontaż tego wszystkiego, co zostało zrodzone przez poprzedni system*. Próbując wyznaczyć linię podziału między Rosją a ZSRR, nazwał komunizm ideologią przemocy, a system socjalistyczny – zniewoleniem, które doprowadziło do tragedii w 1956 r. Jelcyn wyraził przekonanie, że komunistyczny renesans w Europie jest niemożliwy i że *nie będzie odwrotu od strategicznego kursu reform w Rosji*⁶.

Nowe podejście kierownictwa rosyjskiego do stosunków z państwami Europy Środkowej i Wschodniej znalazło odzwierciedlenie w *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* z 1993 r. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej zajęły trzecie miejsce na

¹ С. Кортунов, *Имперские амбиции и национальные интересы. Новые измерения внешней политики России*, Москва 1998, s. 8, *Научные доклады*.

² С. Тэлботт, *Билл и Борис. Записки о президентской дипломатии*, przeł. М. Немцова, Москва 2003, s. 36.

³ Из пресс-конференции Г. Э. Бурбулуса, С. М. Шахрая и А. В. Козырева. 23 декабря 1991, „Дипломатический вестник” 1992, nr 1, s. 11-12.

⁴ Выступление Б. Н. Ельцина на встрече с дипломатическим корпусом. 11 февраля 1992, „Дипломатический вестник” 1992, nr 4-5, s. 77-79.

⁵ Обращение президента РСФСР Б. Н. Ельцина к участникам сессии Совета Североатлантического сотрудничества. 20 декабря 1991, „Дипломатический вестник” 1991, nr 1, s. 12-13.

⁶ Выступление Президента России Бориса Ельцина в Государственном Собрании Венгрии. 11 ноября 1992, „Звезда” 1996, nr 10, s. 155-158.

liście priorytetów polityki zagranicznej, po Wspólnocie Niepodległych Państw i Zachodzie. W *Koncepcji* deklarowano konieczność rozwoju szerokiej współpracy gospodarczej na nowych zasadach, przywrócenie wzajemnego zaufania oraz budowę odideologizowanych i równych relacji wzajemnych⁷. Ujawnione w tym czasie dążenia krajów regionu, aby integrować się z NATO, w *Koncepcji* nie były w żaden sposób komentowane. Rosja prawdopodobnie nie sprzeciwiała się rozszerzeniu NATO⁸ także dlatego, że samo NATO w tym czasie nie miało planów rozbudowy⁹.

Tymczasem rosyjski prezydent i jego otoczenie napotkali silny opór ze strony większości parlamentarnej, która storpedowała prezydencką inicjatywę budowania stosunków z krajami byłego obozu socjalistycznego na nowych zasadach. Rosyjskim komunistom, na przykład, bardzo nie spodobał się fakt, że w porozumieniu rosyjsko-węgierskim była wzmianka o przeprosinach za wydarzenia z 1956 r., w związku z czym ratyfikacja dokumentu przeciągnęła się o kilka lat. Przewodniczący Rady Najwyższej Rosji Ruslan Chasbulatow skrytykował Borysa Jelcyna za zbliżenie z Zachodem i stwierdził, że Rosja nie ma polityki zagranicznej, ponieważ, jego zdaniem, roztopiła się ona w polityce NATO i Zachodu¹⁰.

Tak więc, w miarę wzrostu niezadowolenia z powodu reform, siły konserwatywno-reakcyjne nasilały presję na rząd, krytykując go za zbyt liberalny kurs w polityce zagranicznej. Co więcej, czując, że wahadło nastrojów społecznych odchyliło się w przeciwną stronę, pod koniec 1992 r. opozycja domagała się dymisji Jegora Gajdara i prawa weta wobec prezydenckich nominacji ministrów obrony, bezpieczeństwa, spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych¹¹.

Nowa władza w Rosji bardzo potrzebowała wsparcia. Gestem rozpacz było przemówienie ministra spraw zagranicznych Rosji Andrieja Kozyriewa na szczycie ministrów spraw zagranicznych krajów członkowskich KBWE w Sztokholmie w grudniu 1992 r. Jego wystąpienie przeszło do historii jako „ultimatum Kozyriewa”. Wywarło ono duże wrażenie na zagranicznych politykach i dyplomatach, a według Talbotta brzmiało, jak deklaracja nowej zimnej wojny¹². Kozyriew skrytykował plany NATO dotyczące wzmocnienia obecności wojskowej w krajach nadbałtyckich, a przestrzeń postradziecką określił mianem postimperialnej, w której Rosja będzie bronić swoich interesów za pomocą wszystkich dostępnych jej środków, nawet wojskowych. W taki sposób rosyjski minister spraw zagranicznych próbował dać wyraz skali niestabilności i złożoności wewnętrznej sytuacji politycznej w Rosji.

⁷ *Концепция внешней политики Российской Федерации*, „Дипломатический вестник” 1993, nr spec, s. 3-23.

⁸ *Обращение к участникам сессии Совета Североатлантического сотрудничества* [Брюссель, 20 XII 1991], „Дипломатический вестник” 1992, nr 1, s. 12-13.

⁹ „Мы наконец похоронили ялтинские соглашения 1945 г.”, „Независимая газета” 1992, 10 III.

¹⁰ *Спикер опять осудил политику президента*, „Коммерсантъ” 1993, 14 VIII.

¹¹ С. Тэлботт, *Билл и Борис...*, s. 51.

¹² *Tamże*, s. 53.

KRAJE EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ I PERSPEKTYWY WSTĄPIENIA DO NATO

Po upadku reżimów autorytarnych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej nowe rządy natychmiast zadeklarowały chęć integracji ze strukturami euroatlantyckimi. W powszechnej opinii na początku lat 90. pojawiły się dwa nowe czynniki, które skłoniły kraje regionu do bardziej aktywnego poszukiwania możliwości członkostwa w NATO. Pierwszy to wydarzenia w Bośni, które rozpoczęły się latem 1991 r. Drugi – to nieudany pucz w Moskwie w sierpniu 1991 r. Te wydarzenia zmusiły przywódców państw Europy Środkowo-Wschodniej do zastanowienia się nad kruchością nowych demokracji, którym rozpad ZSRR dał pole do manewru geopolitycznego. Już w pierwszej połowie 1992 r. kraje Europy Środkowo-Wschodniej wyraźnie podniosły kwestię swojego członkostwa w NATO.

Największe zainteresowanie i aktywność w tym procesie zademonstrowała Polska. Już w styczniu 1992 r. w Polsce powołano centroprawicowy rząd Jana Olszewskiego, który wyraźnie postawił sobie za cel ubieganie się o członkostwo w Sojuszu. W tym samym czasie minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski przedstawił stanowisko rządu w sprawie głównych problemów polskiej polityki zagranicznej i oficjalnie potwierdził dążenie Polski do przystąpienia do NATO.

Jednakże Polska ze wszystkich krajów Trójkąta Wyszehradzkiego najbardziej ostrożnie wyrażała swoje zamiary wstąpienia do NATO, aby nie drażnić Moskwy. Było to uwarunkowane koniecznością uzyskania poparcia Moskwy w kwestii ostatecznego zachowania granicy polsko-niemieckiej wzdłuż Odry i Nysy po zjednoczeniu Niemiec. Ponadto wojska radzieckie zostały wycofane z Węgier i Czechosłowacji pod koniec 1991 r., podczas gdy w Polsce były obecne do września 1993 r. Właśnie dlatego Lech Wałęsa podczas wizyty w Niemczech wiosną 1992 r. wystąpił z projektem budowy „NATO-bis”, nowej „organizacji pośredniej”, która obejmowałaby wszystkie byłe kraje komunistyczne Europy Wschodniej, starające się, by z czasem wstąpić do NATO¹³. Zdaniem Lecha Wałęsy „NATO-bis” mogłoby być budowane na zasadzie nienaruszalności granic, nieużywania siły i przekazania sił strategicznych pod wspólne dowództwo¹⁴. Jednocześnie L. Wałęsa, i K. Skubiszewski wielokrotnie podkreślali w tym okresie, że chcą tylko zacieśnienia związków z Sojuszem.

Pomysł ten jednakowoż nie uzyskał poparcia innych szefów państw Europy Środkowo-Wschodniej. Na szczycie w Pradze 6 maja 1992 r. idea utworzenia „NATO-bis” już nie była dyskutowana na poważnie. Prezydenci Czechosłowacji, Polski i Węgier otwarcie oświadczyli, że dążą do pełnego członkostwa w NATO¹⁵. Zaniepokojone postępującym konfliktem zbrojnym w Jugosławii i niepewnymi perspektywami roz-

¹³ R. D. Asmus, *Opening NATO's Door. How the Alliance Remade itself for a New Era*, New York 2002, s. 15.

¹⁴ „Независимая газета” 1992, 16 IV.

¹⁵ R. D. Asmus, *Opening NATO's Door...*, s. 17.

woju przestrzeni postradzieckiej, rządy tych krajów traktowały członkostwo w NATO jako priorytetowy cel swojej polityki zagranicznej. W listopadzie 1992 r. premier Polski Hanna Suchocka w na spotkaniu w Brukseli z sekretarzem generalnym NATO Manfredem Wörnerem wyraziła pragnienie krajów Trójkąta Wyszehradzkiego przystąpienia do Sojuszu, otrzymała jednak bardzo wymijającą odpowiedź. Wörner uznał, że Północnoatlantycka Rada Współpracy (NACC) to mechanizm wystarczający dla potrzeb współpracy między NATO i krajami Europy Środkowo-Wschodniej. Wśród powodów, które powstrzymywały kierownictwo Sojuszu przed podjęciem aktywnych kroków na rzecz przyjęcia tych krajów do NATO, można wymienić niezadowolenie państw członkowskich NATO ze zwiększenia wydatków na programy współpracy, jak również negatywne stanowisko Rosji w tej sprawie.

Pomimo sceptycyzmu i nieporozumień w łonie samego NATO, kraje Europy Środkowej i Wschodniej nadal podejmowały wysiłki, aby stać się członkami Sojuszu. Na przykład w listopadzie 1992 r. Komitet Obrony Kraju przyjął „Doktrynę obronną Rzeczypospolitej Polskiej”, która deklarowała dążenie do integracji ze strukturami zachodnimi. Wiosną 1993 r. na Węgrzech rozpoczął się zakrojony na szeroką skalę program przebrojenia sił zbrojnych według standardów NATO. Ponadto w pierwszej połowie 1993 r. w samym Sojuszu wśród jego europejskich członków przewagę uzyskali zwolennicy rozszerzenia.

Jednak przywódcy krajów Europy Środkowej i Wschodniej zdawali sobie sprawę z tego, że w danej kwestii należało uzyskać wsparcie USA. W tym celu w kwietniu 1993 r. prezydenci Polski – Lech Wałęsa, Czech – Václav Havel i Węgier – Árpád Göncz, w czasie wizyty w Waszyngtonie w związku z otwarciem Muzeum Holocaustu, zwrócili się bezpośrednio do Billa Clintona z prośbą o przyjęcie do NATO. Lech Wałęsa spotkał się z Billem Clintonem 21 kwietnia 1993 r. i wyraził swoje obawy odnośnie do niestabilności sytuacji politycznej w Rosji. Powiedział, że jeśli Rosja powróci do agresywnej polityki zagranicznej, to będzie ona skierowana przeciwko Polsce i Ukrainie.

Departament Stanu USA poparł ideę rozszerzenia NATO na wschód, ale ze sprzeciwem wystąpił Pentagon. Istniało tam przekonanie, że rozszerzenie NATO przeszkodzi dwóm ważnym celom polityki zagranicznej USA w przestrzeni postradzieckiej: demilitaryzacji gospodarki rosyjskiej i przystąpieniu Ukrainy jako państwa bez broni nuklearnej do „Traktatu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej”. Poza tym wyżsi oficerowie armii USA również niechętnie patrzyli na perspektywę rozszerzenia NATO. Niepokoiło ich, że gwarancje bezpieczeństwa NATO dla państw Europy Środkowej i Wschodniej wciągną USA w konflikty na terytorium europejskim, takie jak jugosłowiański, oraz to, że sprzęt i dowództwo tych krajów nie są dostosowane do NATO. Jednakże w Pentagonie rozumiano również konieczność dalszego rozwoju Sojuszu¹⁶.

W październiku 1993 r. administracja Billa Clintona poważnie zajęła się kwestią rozszerzenia NATO. Jak pisał o tym Strobe Talbott, wśród amerykańskich polityków istniała obawa, że pozytywna decyzja w sprawie przyjęcia nowych członków do Sojuszu przyczyni się do jeszcze większego napięcia w stosunkach między Rosją a Zachodem,

¹⁶ C. Тэлботт, *Билл и Борис...*, s. 120.

ale zadanie rozwoju NATO było postrzegane jako priorytetowe¹⁷. Prawdopodobnie niestabilność polityczna w Rosji i wyniki przeprowadzonych tam wyborów parlamentarnych w grudniu 1993 r., a także duże nadzieje na członkostwo w Sojuszu wśród krajów Europy Środkowej i Wschodniej zmusiły amerykańskiego prezydenta do podjęcia decyzji o rozszerzeniu NATO. Już w styczniu 1994 r. Bill Clinton na konferencji prasowej w Pradze oznajmił, że rozszerzenie NATO bez wątpienia dojdzie do skutku, pozostaje tylko kwestia kiedy i jak. Później Węgry i Polska podpisały z NATO umowę o zacieśnieniu współpracy. Oznaczało to, że rozszerzenie NATO na wschód jest tylko kwestią czasu.

TOURNÉE PREZYDENTA ROSJI PO KRAJACH EUROPY ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

Punktem zwrotnym w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej w kwestii rozszerzenia NATO było *tournée* prezydenta Jelcyna po krajach Europy Środkowo-Wschodniej w sierpniu 1993 r. Jego celem było stworzenie warunków do intensywnej współpracy między Rosją a krajami regionu w sferze gospodarczej i politycznej. Pierwszym krajem na trasie Jelcyna była Polska. W pierwszym dniu wizyty prezydent Borys Jelcyn oświadczył, że stosunki z Polską są priorytetem wschodnioeuropejskiej polityki Rosji. Wielu ekspertów oceniało wizytę Jelcyna w Warszawie jako początek nowej ery w stosunkach rosyjsko-polskich. Jednak w rzeczywistości krótki okres wzajemnej sympatii zakończył się ochłodzeniem stosunków i brakiem zaufania.

Jednym z głównych rezultatów zarówno negocjacji między rosyjskim i polskim prezydentem, jak i całej wizyty było podpisanie wspólnej deklaracji polsko-rosyjskiej, w której jest mowa o tym, że Rosja nie będzie stać na przeszkodzie przystąpieniu Polski do NATO¹⁸. Wiadomość o podpisaniu deklaracji była niespodziewanym wydarzeniem, zarówno dla Zachodu, jak i dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Tuż przed wizytą prezydenta Rosji w Polsce minister spraw zagranicznych Andriej Kozyriew oznajmił, że Rosja stanowczo sprzeciwia się rozszerzeniu NATO.

Obecnie istnieje kilka interpretacji przyczyn podpisania wspólnej deklaracji. Leszek Miller, były polski premier, wskazuje, że prezydent Rosji w czasie wizyty w Warszawie zgodził się na usunięcie wszystkich zastrzeżeń co do członkostwa Polski w NATO, ponieważ był *mocno podchmielony*¹⁹. Jednak były pracownik Departamentu Stanu USA

¹⁷ Tamże, s. 113.

¹⁸ W deklaracji zapisano następujące sformułowanie: *Prezydenci poruszyli kwestię zamiaru przystąpienia Polski do NATO. Prezydent Lech Wałęsa wyjaśnił znane stanowisko Polski w tej sprawie, co zostało przyjęte ze zrozumieniem przez Prezydenta Borysa Jelcyna. W perspektywie taka decyzja suwerennej Polski, zmierzająca do integracji ogólnoeuropejskiej, nie jest sprzeczna z interesami innych państw, w tym również Rosji. Zob. Совместная российско-польская декларация. 25 августа 1993 г., „Дипломатический вестник” 1993, nr 17-18, s. 14-16. (Polski tekst deklaracji za: *Tezy deklaracji o współpracy polsko-rosyjskiej*, „Rzeczpospolita” 1993, 23 VIII, s. 21 [przypis Redakcji]).*

¹⁹ L. Miller, *Anatomia siły*, rozmowa z R. Krasowskim, Warszawa 2013, s. 132, *Historia III RP*.

Ronald Asmus, powołując się na polskich uczestników negocjacji, oświadczył, że Jelcyn podpisał deklarację na trzeźwo i zgodził się na rozszerzenie NATO, ponieważ sądził, że Polska jest poza strefą bezpośrednich interesów Rosji²⁰. Strobe Talbott sądził również, że historia z wódką był wyłącznie kaczką dziennikarską. Podkreślał, że Lechowi Wałęsie po prostu udało się przekonać Jelcyna, że rozszerzenie NATO leży w interesie zarówno Rosji, jak i Polski. Polski prezydent wskazywał, że przed Polską stoi trudny wybór: albo stworzyć sojusz polityczno-wojskowy z Ukrainą, z którą Rosja w tym okresie miała niełatwe stosunki, albo integrować się ze strukturami euroatlantyckimi, z którymi współpracę Rosja rozwijała w błyskawicznym tempie. Jelcyn wybrał drugą opcję. Minister obrony Paweł Gracisz i minister spraw zagranicznych Andriej Kozieriew sprzeciwili się tej decyzji, argumentując, że taki rozwój wydarzeń w perspektywie grozi Rosji izolacją, jednak Jelcyn przehorsował swoje stanowisko²¹. Być może pewną rolę odegrał również fakt, że na Kremlu perspektywa sojuszu polsko-ukraińskiego była postrzegana jako zagrożenie dla monopolu Rosji na terytorium postradzieckim, dlatego rosyjski prezydent nie sprzeciwiał się przystąpieniu Polski do NATO.

Wiadomość o tym, że rosyjski prezydent wyraził zgodę na rozszerzenie NATO, wywołała duży oddźwięk w Rosji. Wśród polityków, działaczy społecznych i analityków popularna stała się teza o możliwej izolacji Rosji, w przypadku rozszerzenia NATO o kraje Europy Środkowej i Wschodniej, która po raz pierwszy pojawiła się jeszcze w 1992 r.²² Na przykład Siergiej Karaganow stwierdził, że Rosja, oczywiście, nie może i nie powinna zabraniać suwerennym krajom wstępować do tych sojuszy, do których aspirują, ale powinna oświadczyć, że rozszerzenie NATO pogłębi jej izolację i będzie stanowić zagrożenie dla jej demokratycznego rozwoju. Aby tego uniknąć i wzmocnić swoje bezpieczeństwo, według Karaganowa Rosja powinna nalegać na równoczesne z Polską, Węgrami i Czechami przystąpienie do NATO²³. Rzeczywiście sprawa przystąpienia Rosji do Sojuszu była omawiana w październiku 1993 r. w czasie negocjacji Warrena Christophera i Andrieja Kozieriewa, ale rosyjski minister dał do zrozumienia, że ani Rosja, ani kraje Europy Środkowo-Wschodniej nie powinny spieszyć się z tą decyzją²⁴.

Rosyjski MSZ starał się złagodzić efekt, jaki wywołała wiadomość o podpisaniu „Wspólnej deklaracji polsko-rosyjskiej”, i przekonać partnerów międzynarodowych, że stosunek Rosji do rozszerzenia NATO pozostaje negatywny. Kozieriew uważał, że nie da się poprzez zwykłe rozszerzenie NATO skutecznie przeciwdziałać konfliktom międzynarodowym i konfliktom wewnętrznym w Europie, a transformacja Sojuszu na skróty nieuchronnie doprowadzi do pewnego rodzaju ukrytej konfrontacji Rosji z Zachodem, a tym samym – do niestabilności²⁵. Po spotkaniu ze swoim węgierskim odpowiednikiem

²⁰ R. D. Asmus, *Opening NATO's Door...*, s. 37.

²¹ С. Тэлботт, *Билл и Борис...*, s. 117-118.

²² „Независимая газета” 1992, 19 VIII.

²³ „Московские новости” 1993, 19 IX.

²⁴ Совместная пресс-конференция А. В. Козырева и У. Кристофера. 22 октября 1993, „Дипломатический вестник” 1993, nr 21-22, s. 19-21.

²⁵ А. Козырев, *Что нам делать с НАТО?*, „Московские новости” 1993, 26 IX.

we wrześniu 1993 r. A. Kozyriew wygłosił dość kontrowersyjne oświadczenie, że Rosja nie sprzeciwia się rozszerzeniu NATO, ale uważa, że jest to sprzeczne z jej interesami strategicznymi²⁶. Z podobną opinią rosyjski minister spraw zagranicznych wystąpił na spotkaniu z ministrem spraw zagranicznych Finlandii w październiku 1993 r. Powiedział m.in., że Rosja nie jest Związkiem Radzieckim i nie będzie dyktować warunków innym państwom, ale dopóki NATO jest sojuszem wojskowo-politycznym, Rosja będzie mieć wątpliwości i obawy co do celów rozszerzania tego bloku. Dlatego MSZ Rosji będzie się sprzeciwiać temu, aby skład krajów członkowskich NATO rozszerzał się, zwłaszcza o państwa Europy Wschodniej²⁷. 3 listopada 1993 r. odbyło się posiedzenie Rady Polityki Zagranicznej przy rosyjskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych, zwołane w celu omówienia stosunków Rosji z krajami Europy Środkowej i Wschodniej. Uczestnicy sceptycznie odnieśli się do idei rozszerzenia NATO i uznali, że Rosja i region Europy Środkowo-Wschodniej nie są dla siebie nawzajem partnerami priorytetowymi²⁸.

Sprzeciw wobec podpisania „Wspólnej deklaracji polsko-rosyjskiej” wyraziły przede wszystkim resorty siłowe rządu rosyjskiego. Minister obrony RF Paweł Graczow we wrześniu i październiku 1993 r. wielokrotnie deklarował, że Rosja nie będzie ingerować w wewnętrzne sprawy krajów Europy Środkowo-Wschodniej, ale poprosił kraje regionu o powstrzymanie się od wstępowania do nowych bloków. Wsparł go szef Służby Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej Jewgienij Primakow. Prawdopodobnie pod ich wpływem Borys Jelcyń natychmiast zajął odmienne stanowisko w sprawie rozszerzenia NATO. We wrześniu 1993 r. prezydent Rosji zmienił swój punkt widzenia i starał się przekonać zachodnich przywódców, że rozszerzenie NATO jest sprzeczne z interesami Rosji²⁹. Temu celowi sprzyjało przyjęcie w listopadzie 1993 r. „Głównych założeń doktryny wojennej FR” („Основные положения Военной доктрины Российской Федерации”), gdzie wśród istniejących i potencjalnych źródeł zewnętrznych zagrożeń militarnych dla Rosji została wymieniona rozbudowa bloków wojskowych i sojuszy ze szkodą dla bezpieczeństwa militarnego państwa³⁰. Ponadto pod koniec listopada 1993 r. Służba Wywiadu Zagranicznego FR opublikowała jawny raport *Perspektywy rozszerzenia NATO i interesy Rosji* (*Перспективы расширения НАТО и интересы России*). Raport uznawał prawo krajów Europy Środkowo-Wschodniej do podejmowania decyzji w kwestii członkostwa w NATO, jednakże stwierdzał, że rozszerzenie Sojuszu istotnie narusza interesy narodowe Rosji, dla których korzystniejsze byłoby zsynchronizowanie procesu rozszerzenia stref odpowiedzialności NATO ze zmianą istoty i charakteru Sojuszu³¹.

²⁶ *Москва и Будапешт скоординировали свою политику в Европе*, „Коммерсантъ” 1993, 22 IX.

²⁷ „Российская газета” 1993, 21 X.

²⁸ *Интеграция России в Европу нанесет ущерб обеим*, „Коммерсантъ” 1993, 4 XI.

²⁹ *Письмо Президента России Бориса Ельцина Президенту США Биллу Клинтону. 15 сентября 1993*, „Международная безопасность и разоружение 1994: ежегодник СИПРИ”, Москва 1994, s. 125.

³⁰ *Основные положения Военной доктрины Российской Федерации. 2 ноября 1993*, „Дипломатический вестник” 1993, nr 23-24, s. 8.

³¹ „Красная звезда” 1993, 29 XI.

W grudniu 1993 r. miała miejsce wizyta Andrieja Kozyriewa w Brukseli, gdzie doszło do spotkania z sekretarzem generalnym NATO Manfredem Wörnerem. Stanowisko Rosji pozostało ambiwalentne. Z jednej strony A. Kozyriew dał do zrozumienia, że Rosja jest przeciwna forsowanej ekspansji NATO na wschód. Z drugiej strony – nie wykluczył możliwości przystąpienia samej Rosji do NATO w przyszłości. Poza tym, zwracając uwagę na wrażenie pewnej „próżni bezpieczeństwa” po rozpadzie Układu Warszawskiego, wyraził pogląd, że wiodącej roli w utrzymaniu pokoju i bezpieczeństwa w Europie nie powinno odgrywać NATO, lecz KBWE³². W rezultacie na posiedzeniu Rady Współpracy Północnoatlantyckiej przyjęto rozwiązanie kompromisowe: został zatwierdzony program „Partnerstwo dla Pokoju”. Rosyjskie kierownictwo było zadowolone z takiego rozwoju wypadków, ponieważ uważało, że program ten jest w stanie opóźnić wejście krajów Grupy Wyszehradzkiej do NATO. Tymczasem kraje te uważały udział w programie za krok na drodze do członkostwa w Sojuszu.

ROZSZERZENIE NATO I POLITYKA WEWNĘTRZNA ROSJI

Kwestia rozszerzenia NATO na wschód miała ogromne znaczenie dla wewnętrznej sytuacji politycznej w Rosji. Wizyty Borysa Jelcyna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i wycofanie sprzeciwu wobec członkostwa tych krajów w NATO zapoczątkowały już we wrześniu i październiku 1993 r. Podczas konfrontacji Borysa Jelcyna i Aleksandra Ruczkowa wszyscy światowi przywódcy wyrazili swoje bezwarunkowe poparcie dla prezydenta Rosji. Prezydent Czech Václav Havel wyraził pełne zrozumienie dla działań rosyjskiego prezydenta, oświadczywszy, że przedterminowe wybory do parlamentu są nieuniknione. Prezydent Polski Lech Wałęsa wyraził pełne zaufanie do B. Jelcyna, a także nadzieję, że kraj z powodzeniem rozwiąże swoje problemy wewnętrzne.

Zbliżały się jednak wybory parlamentarne, zaplanowane na grudzień 1993 r. Opozycja przedstawiła rosyjskim wyborcom umowy między Jelcynem i przywódcami państw Europy Środkowo-Wschodniej jako klęskę Rosji na arenie międzynarodowej. W tym kontekście szczególnie niepokojąca była retoryka lidera Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji Władimira Żyrinowskiego, który zdecydowanie występował przeciwko rozszerzeniu NATO i uważał, że konieczne jest wystąpienie z żądaniem zwrotu terytoriów, które wchodziły w skład Imperium Rosyjskiego, a także *przerzucenie rosyjskiej armii na południe oraz użycie broni jądrowej bez wahania*. Wyrażone przez Żyrinowskiego zamiary przywrócenia do Rosji Polski, Alaski i Finlandii wywołały szczególnie duże zaniepokojenie, zwłaszcza w Polsce. W Warszawie ewentualne zwycięstwo LDPR i ogólne wyniki wyborów w Rosji stały się źródłem obaw. Jak oświadczył przewodniczący Komisji Spraw Zagranicznych Sejmu Bronisław Geremek, w związku z takim rozwojem sytuacji dążenie Polski do wstąpienia do NATO zyskało nowe istotne argumenty³³.

³² Заседание Совета Североатлантического Сотрудничества в Брюсселе. Выступление А. В. Козырева. 3 декабря 1993, „Дипломатический вестник” 1993, nr 23-24, s. 43.

³³ „Известия” 1993, 15 XII.

Wyniki wyborów parlamentarnych w Rosji w 1993 r. wywołały zdumienie także w innych krajach europejskich. Minister spraw zagranicznych Niemiec Klaus Kinkel zażądał od Rosji gwarancji niezmienności kursu jej polityki zagranicznej³⁴. Ponadto wyraził pogląd, że w tym kontekście NATO powinno wykazać wielką ostrożność przy przyjmowaniu nowych członków z Europy Wschodniej. Minister obrony Finlandii Elisabeth Rehn zażądała zweryfikowania całego kompleksu umów z Rosją, a przywódcy państw bałtyckich zadeklarowali, że będą robić wszystko, aby wstąpić do NATO. Łotewski minister spraw zagranicznych Georgs Andrejevs oświadczył, że wyniki wyborów parlamentarnych w Rosji zmuszają kraje bałtyckie do przyspieszenia procedur związanych ze wstąpieniem do NATO.

Rzeczywiście, po wyborach parlamentarnych w 1993 r. retoryka w polityce zagranicznej Rosji zaostriżła się pod wpływem nacisku wywieranego przez narodowo-patriotyczną większość na decyzje podejmowane na Kremlu. W marcu 1994 r. Paweł Graczow poinformował o przystąpieniu Rosji do programu „Partnerstwo dla Pokoju”, ale podkreślił w tym kontekście, że Rosja nie pogodziła się z rozszerzaniem NATO. Kilka miesięcy później, podczas wizyty delegacji rosyjskiej w Stanach Zjednoczonych we wrześniu 1994 r., rosyjski minister obrony zagroził, że Rosja jednostronnie zweryfikuje Warunki brzegowe „Traktatu o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie”, jeśli NATO będzie się nadal rozszerzać. Kulminacją wysiłków, aby powstrzymać ekspansję NATO, było wystąpienie Borysa Jelcyna w grudniu 1994 r. na szczycie KBWE w Budapeszcie, w czasie którego skrytykował on rozszerzenie NATO i tworzenie nowych linii podziału w Europie oraz scharakteryzował stosunki Rosji z Zachodem jako „zimny pokój”.

W taki oto sposób pod koniec 1994 r. w Rosji przeważał pogląd, zgodnie z którym w wyniku podjęcia decyzji o rozszerzeniu NATO na wschód Rosja praktycznie znalazła się w całkowitej niemal izolacji³⁵. Wobec tego, jak sądzono, Rosja pozostawała poza procesem podejmowania istotnych decyzji w polityce światowej. W tej sytuacji rząd rosyjski zaczął traktować rozszerzenie NATO jak zjednoczenie przeciw „rosyjskiemu zagrożeniu” i podjął próby integracji polityczno-wojskowej w przestrzeni Wspólnoty Niepodległych Państw³⁶.

Jednak niektórzy analitycy rosyjscy słusznie podkreślali, że jedną z głównych przyczyn wzrostu zainteresowania członkostwem w NATO krajów Europy Środkowo-Wschodniej i utrzymania istnienia Sojuszu w możliwej do przewidzenia przyszłości była nieprzewidywalność rozwoju sytuacji w Rosji oraz ewolucja jej polityki zagranicznej i wojskowej. Jednakże rozszerzenie NATO bez wzięcia pod uwagę opinii Rosji wywoływało na Kremlu poczucie obłożonej twierdzy, stając się pożywką dla tendencji nieprzychylnych reformom demokratycznym i demilitaryzacji. Na tym tle decyzja Polski o przystąpieniu do NATO i zgoda na to Rosji jest uważana przez większość rosyjskich ekspertów za najpoważniejszy błąd rosyjskiej polityki zagranicznej³⁷.

³⁴ „Коммерсантъ” 1993, 21 XII.

³⁵ С. Кортунов, *Имперские амбиции и национальные интересы...*, s. 13.

³⁶ *Tamże*, s. 98.

³⁷ А. Арбагов, *Три угла зрения на вступление Польши в НАТО*, „Независимая газета” 1993, 1 X.

W kolejnych latach siły izolacjonistyczne w Rosji umocniły swoje pozycje, a napięcie w stosunkach z Zachodem stopniowo wzrastało. Rozszerzenie NATO skomplikowało sytuację prozachodnio nastawionych polityków demokratycznych w Rosji. Mimo tego, że po raz pierwszy od dłuższego czasu Rosja nie odczuwała zagrożenia dla własnego istnienia i suwerenności, retoryka mocarstwowa zyskała dużą popularność wśród jej mieszkańców. Rozszerzenie NATO na wschód umocniło pozycje tych partii, które budowały swoje programy opierając się na takiej retoryce³⁸. W tym kontekście zachodni uczeni przyznawali, że rozszerzenie NATO miało istotny wpływ na przebieg transformacji demokratycznych w Rosji³⁹.

W rezultacie klimat stosunków między NATO i Kremlem znacznie się pogorszył. Symbolem tego stał się fakt, że Rosja była jednym z niewielu krajów, które odmówiły udziału w szczycie poświęconym 50 rocznicy powołania NATO. Jednak Sojusz nigdy nie był zainteresowany konfrontacją z Rosją, starał się nawiązać dialog i zbudować korzystne wzajemnie stosunki ze wschodnim partnerem. Zdaniem ekspertów Rosja, włączając się w stosunki transatlantyckie, mogłaby zyskać znacznie więcej niż praktyką polityki izolacjonizmu⁴⁰.

ZAKOŃCZENIE

Rozszerzenie NATO było logiczną konsekwencją zakończenia zimnej wojny. Po rozpadzie Układu Warszawskiego w regionie Europy Środkowo-Wschodniej powstała próżnia bezpieczeństwa. Dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej przystąpienie do NATO było również częścią procesu poszukiwania nowej tożsamości i swojego miejsca w Europie. Rozszerzenie NATO z pewnością przyczyniło się do poszerzenia przestrzeni demokracji, podtrzymania pokoju i stabilności, rozszerzyło obszar bezpieczeństwa, wzmocniło tendencje do integracji i współpracy w Europie. Jednak nie ulega wątpliwości i to, że decyzja o rozszerzeniu NATO została podjęta bez wzięcia pod uwagę konsekwencji dla sytuacji politycznej i rozwoju demokracji w Rosji, pomimo że zachodni eksperci często wzywali kierownictwo NATO do podejmowania decyzji w sprawie przyjęcia nowych członków z uwzględnieniem skutków tego kroku dla kruchej równowagi sił w Moskwie⁴¹.

Na początku lat 90. kwestia rozszerzenia NATO zajmowała kluczowe miejsce w polityce zagranicznej Rosji. W ciągu kilku lat stanowisko kierownictwa rosyjskiego w tej sprawie znacznie się zmieniło. Jeśli w 1991 r. NATO nie było postrzegane jako źró-

³⁸ W. Wohlforth, *Redefining Security. Russia's Intellectual Adjustment to Decline*, „Harvard International Review” 1996/1997, Vol. 19, nr 1, s. 10-18.

³⁹ R. J. Art, *Creating a Disaster: NATO's Open Door Policy*, „Political Science Quarterly” 1998, Vol. 113, nr 3, s. 383-404.

⁴⁰ К. Худолей, *Россия и Организация североатлантического договора (некоторые аспекты современных отношений)*, [w:] *Безопасность в регионе Центральной и Восточной Европы: роль России и НАТО*, red. С. Ткаченко, Санкт-Петербург 2002, s. 4-7.

⁴¹ Zob. np.: R. D. Asmus, R. L. Kugler, S. Larrabee, *Building a New NATO*, „Foreign Affairs” 1993, Vol. 72, nr 4, s. 28-40.

dło zagrożeń dla bezpieczeństwa i interesów narodowych Rosji, to po podjęciu decyzji o rozszerzeniu Sojuszu na szczycie w Brukseli w styczniu 1994 r. Rosja wyraźnie zaczęła się sprzeciwiać jego rozszerzeniu, co przyczyniło się do wzrostu napięcia i konfrontacji z Zachodem oraz ogłoszenia „zimnego pokoju”.

Punktem zwrotnym w tak istotnej zmianie stanowiska Rosji były wizyty Borysa Jelcyna w krajach Europy Środkowej i Wschodniej pod koniec sierpnia 1993 r. i podpisanie „Wspólnej deklaracji polsko-rosyjskiej”, w której stwierdzono, że przystąpienie Polski do NATO nie jest sprzeczne z interesami narodowymi Rosji. Taki krok pozwolił Jelcynowi uzyskać poparcie przywódców krajów Europy Środkowej i Wschodniej w walce o władzę w październiku 1993 r., ale decyzja ta, podjęta osobiście przez prezydenta Rosji bez konsultacji z rządem, przyczyniła się do konsolidacji sił opozycyjnych przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi w grudniu 1993 r. Ich wynik wpłynął na zaostrzenie retoryki Rosji w kwestii rozszerzenia NATO i przyczynił się do znacznego pogorszenia stosunków Rosji z krajami Europy Środkowej i Wschodniej, a także do dominacji podejścia izolacionistycznego w kwestii rozszerzenia NATO w polityce zagranicznej Rosji.

Tłumaczenie: Magdalena Romanowska

BIBLIOGRAFIA

- Арбатов А., *Три угла зрения на вступление Польши в НАТО*, „Независимая газета” 1993, 1 X.
- Выступление Б.Н. Ельцина на встрече с дипломатическим корпусом. 11 февраля 1992*, „Дипломатический вестник” 1992, nr 4-5.
- Выступление Президента России Бориса Ельцина в Государственном Собрании Венгрии. 11 ноября 1992*, „Звезда” 1996, nr 10.
- Заседание Совета Североатлантического Сотрудничества в Брюсселе. Выступление А. В. Козырева. 3 декабря 1993*, „Дипломатический вестник” 1993, nr 23-24.
- Из пресс-конференции Г. Э. Бурбулуса, С. М. Шахрая и А. В. Козырева. 23 декабря 1991*, „Дипломатический вестник” 1992, nr 1.
- „Известия” 1993, 15 XII.
- Интеграция России в Европу нанесет ущерб обеим*, „Коммерсантъ” 1993, 4 XI.
- Козырев А., *Что нам делать с НАТО?*, „Московские новости” 1993, 21 XII.
- „Коммерсантъ” 1993, 21 XII.
- Концепция внешней политики Российской Федерации*, „Дипломатический вестник” 1993, I, nr спец.
- Кортунов С., *Имперские амбиции и национальные интересы. Новые измерения внешней политики России*, Москва 1998, *Научные доклады*.
- „Красная звезда” 1993, 29 XI.
- Москва и Будапешт скоординировали свою политику в Европе*, „Коммерсантъ” 1993, 22 IX.
- „Московские новости” 1993, 19 IX.

- „Мы наконец похоронили ялтинские соглашения 1945 г.», „Независимая газета” 1992, 10 III.
- „Независимая газета” 1992, 16 IV.
- „Независимая газета” 1992, 19 VIII.
- Обращение к участникам сессии Совета Североатлантического сотрудничества* [Брюссель, 20 XII 1991], „Дипломатический вестник” 1992, nr 1.
- Обращение президента РСФСР Б. Н. Ельцина к участникам сессии Совета Североатлантического сотрудничества. 20 декабря 1991*, „Дипломатический вестник” 1991, nr 1.
- Основные положения Военной доктрины Российской Федерации. 2 ноября 1993*, „Дипломатический вестник” 1993, nr 23-24.
- Письмо Президента России Бориса Ельцина Президенту США Биллу Клинтону. 15 сентября 1993*, „Международная безопасность и разоружение 1994: ежегодник СИПРИ”, Москва 1994.
- „Российская газета” 1993, 21 X.
- Совместная российско-польская декларация. 25 августа 1993 г.*, „Дипломатический вестник” 1993, nr 17-18.
- Совместная пресс-конференция А. В. Козырева и У. Кристофера. 22 октября 1993*, „Дипломатический вестник” 1993, nr 21-22.
- Спикер опять осудил политику президента*, „Коммерсантъ” 1993, 14 VIII.
- Тэлботт С., Билл и Борис. *Записки о президентской дипломатии*, przeł. М. Немцова, Москва 2003.
- Худолей К., *Россия и Организация североатлантического договора (некоторые аспекты современных отношений)*, [w:] *Безопасность в регионе Центральной и Восточной Европы: роль России и НАТО*, red. С. Ткаченко, Санкт-Петербург 2002.
- Art R. J., *Creating a Disaster: NATO's Open Door Policy*, „Political Science Quarterly” 1998, Vol. 113, nr 3.
- Asmus R. D., *Opening NATO's Door. How the Alliance Remade itself for a New Era*, New York 2002.
- Asmus R. D., Kugler R. L., Larrabee S., *Building a New NATO*, „Foreign Affairs” 1993, Vol. 72, nr 4.
- Miller L., *Anatomia siły*, rozmowa z R. Krasowskim, Warszawa 2013, *Historia III RP*.
- Tezy deklaracji o współpracy polsko-rosyjskiej*, „Rzeczpospolita” 1993, 23 VIII.
- Wohlforth W., *Redefining Security. Russia's Intellectual Adjustment to Decline*, „Harvard International Review” 1996/1997, Vol. 19, nr 1.

Igor Władimirowicz GRIECKIJ – doktor nauk historycznych, docent w Katedrze Stosunków Międzynarodowych na Obszarze Postradzieckim na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego.